

**Благодійна організація
«Український Центр Порозуміння»**

Науково-дослідна робота

**Тема: Відновне правосуддя. Особливості впровадження процедури медіації:
європейський досвід (психологічний аспект)**

Виконавець:

*Боброва Олександра Миколаївна,
магістр психології*

Київ, 2006 р.

Зміст

	Стор.
Вступ	3
1. Психологічний аспект функціонування процедури медіації.	5
1.1. Особливості психології, потреби потерпілого.	6
1.2. Особливості психології, потреби правопорушника.	10
1.3. Провина, каяття та прощення як передумови примирення потерпілих та правопорушників.	12
1.4. Реалізація потреб потерпілого та правопорушника в процесі медіації.	18
2. Аналіз європейського досвіду з питань впровадження процедури медіації.	23
3. Рекомендації щодо впровадження процедури медіації в законодавство України.	28
Література	32

Вступ

Науково-дослідна робота спрямована на оцінку особливостей впровадження практичних моделей відновного правосуддя у пілотних проектах та програмах, що реалізується в Україні, вивчення результатів та опрацювання рекомендацій щодо їхнього подальшого законодавчого врегулювання шляхом внесення змін до проекту Кримінально-Процесуального кодексу України та деяких нормативно-правових актів для всебічного врегулювання інституту примирення (програм відновного правосуддя).

Мета роботи – виявити особливості впровадження процедури медіації (психологічний аспект) в контексті європейського досвіду.

Завданнями роботи, які дозволяють реалізувати зазначену мету, є:

1. Оглянути функціонування програм відновного правосуддя (процедури медіації) в психологічному аспекті
2. Провести аналіз європейського досвіду з питань впровадження процедури медіації.
3. За результатами дослідження подати пропозиції впровадження зазначеної процедури в законодавство України.

В роботі найчастіше згадується та описується психологічний аспект впровадження саме процедури медіації, хоча вона є лише однією з існуючих програм відновного правосуддя. Програмами відновного правосуддя, які застосовуються на практиці, також є кола громадського правосуддя, сімейні конференції тощо. Принципи функціонування усіх програм відновного правосуддя подібні. Медіація сьогодні є найпоширенішою формою існування програм відновного правосуддя і опис досвіду впровадження цієї програми відображає також досвід застосування програм відновного правосуддя в цілому.

Структура роботи побудована у відповідності до логіки завдань. Вона складається з трьох основних розділів та списку літератури, яка використовувалась в процесі роботи над дослідженням.

У першому розділі описаний психологічний аспект функціонування програм відновного правосуддя. Тут подано описовий матеріал щодо особливостей психології потерпілих та правопорушників, специфічних психологічних потреб учасників кримінальних ситуації. Завершується розділ описом шляхів реалізації потреб потерпілих та правопорушників у програмах відновного правосуддя.

Другий розділ роботи присвячений аналізу європейського досвіду з питань впровадження процедури медіації. Розділ майже повністю побудований на матеріалах «Міжнародного огляду програм відновного правосуддя» [25]. Цей огляд з серії досліджень по зниженню правопорушень описує функціонування програм відновного правосуддя та

результатів їх застосування в системах правосуддя 12 європейських країн: Австрії, Бельгії, Чехії, Данії, Фінляндії, Франції, Німеччині, Голландії, Норвегії, Польщі, Словенії, Іспанії. В роботі наведені фрагменти дослідження, які віддзеркалюють саме психологічний аспект впровадження програм відновного правосуддя в Європі.

Третій розділ подає рекомендації щодо впровадження програм відновного правосуддя в законодавство України з урахуванням найкращого досвіду європейських країн.

1. Психологічний аспект функціонування програм відновного правосуддя (процедури медіації).

Основна мета програм відновного правосуддя – відновлення – примирення, зцілення та відшкодування збитків. Відновленням в широкому соціально-антропологічному розумінні є зцілення жертви, реальне відшкодування завданої злочином шкоди, дієве каяття правопорушника, прийняття ним на себе відповідальності за відшкодування нанесених збитків, відновлення порушених стосунків в соціальній спільноті і, таким чином, ресоціалізація правопорушника.

Відновне правосуддя визначає поняття злочин, в першу чергу, як насилля, кривда, нанесені конкретній людині. Отже, конфлікт між правопорушником та жертвою або є причиною злочину, або виникає внаслідок злочину. Відповідно, злочин породжує зобов'язання по залагодженню його наслідків, тобто відповідальність правопорушника. Звідти основними діючими особами, які вирішують проблеми, пов'язані з конкретним злочином, його причинами та наслідками, є самі учасники події – правопорушник та потерпілий. Пріоритетом програм відновного правосуддя є примирення сторін та відшкодування шкоди. Головний принцип відновного правосуддя – уповноваження сторін на вирішення конфлікту.

В процесі розв'язання конфлікту мають бути враховані як його змістовна складова (що трапилось? як це відбувалось? що є причиною? які наслідки? які позиції та інтереси конфліктуючих? яке рішення є оптимальним для обох сторін? тощо) так і психологічна (як сторони сприймають, переживають події? як злочин вплинув на них, на їх ставлення до себе, до інших?).

Отже в психологічному аспекті ми розглядаємо такі важливі складові функціонування програм відновного правосуддя як:

- особливості психології потерпілих та правопорушників;
- психологічні потреби потерпілого та правопорушника, які виникають внаслідок злочину;
- шляхи реалізації потреб потерпілого та правопорушника в процесі медіації.

1.1. Особливості переживання злочину та його наслідків потерпілими. Потреби потерпілого внаслідок віктимізації.

На відміну від кримінального правосуддя, яке класифікуючи злочини на тяжкі та нетяжкі, визначає які збитки було нанесено потерпілому та закону, відновне правосуддя розглядає всі злочини, як однорідні, тобто як такі, що попадають під вплив одних та тих самих причинно-наслідкових зв'язків. Таким чином, з цієї точки зору, такі неспівставні в кримінальному правосудді злочини як зґвалтування та крадіжка, мають схожі або такі самі наслідки для потерпілих, викликають схожі почуття та переживання [2, с. 20; 19, с. 36].

Віктимізація є настільки руйнівною, що може вплинути на багато сторін життя людини. Навіть ті правопорушення, які видаються незначними можуть бути досить травматичними. Схожі риси в реакції людей на так звані «незначні злочини» і ті, які, зазвичай, називають «тяжкими», набагато вагоміші, ніж відмінності [1, с.12].

Розглянемо переживання потерпілого в динаміці подій:

1. Під час здійснення злочину. В перший момент зіткнення з правопорушником та подією злочину чи насилля, типовою реакцією потерпілих є шок, відчуття розгубленості, збентеження, нереальності того, що відбувається, та одночасно відчуття небезпеки, безпорадності, жаху та власної вразливості.
2. Відразу після злочину. Пізніше, впродовж наступних днів, внаслідок усвідомлення того, що відбулося, пробуджуються нові сильні переживання: гнів, почуття провини, підозра, пригнічення, почуття жалю, сумнівів у собі та смислі свого життя. [1, с.12; 21 с. 27].
3. Період «відходу» від подій злочину. В цей час людина, певним чином прийнявши для себе події злочину, намагається знов повернутися до життя. Але, оскільки її психіка зазнала значного травмування, цей процес відбувається нестабільно, супроводжуючись різкими та частими змінами настрою, коливаннями між депресіями, оптимізмом, нападами гніву, апатичністю тощо. Роздуми про перебіг подій, свої реакції та вчинки посідають головне місце і заважають зосередитися на повсякденних справах та відновленні стосунків з оточуючим. Потерпілі часто подумки програють події та моделюють свою поведінку в них, дивуючись, чому вони поводити себе саме так, коли можна було вчинити інакше. Внаслідок цього виникають почуття сорому та вини щодо себе. Водночас людину продовжують обурювати почуття злості: на особу, яка це зробила, на інших, які могли цьому запобігти, на Бога, який дозволив чи навіть спричинив це. І знов почуття провини за власний гнів та недовіру до інших. Потерпілі в більшості випадків не мають відповіді на питання: «чому це сталося?» і дуже гостро переживають втрату

контролю над своїм життям, втрату відчуття безпеки. Це провокує підвищення рівня тривожності (страх повторення злочину), неадекватну самооцінку та самоусвідомлення, неадекватне світосприйняття. В більшості випадків це спричиняє зміну «Я-концепції» людини в бік закритості, підозрілості до оточуючого (ворожого) середовища.

Досвід перебування у ролі жертви може бути дуже сильним, що стосується усіх сфер життя. Він впливає на сон, здоров'я, розлад сімейних та робочих стосунків. Стан та почуття потерпілих характеризуються переживанням щонайменше трьох криз, які накладаються одна на одну:

- 1) *Криза особистості*, що характеризується пошуком відповіді на запитання (“хто я такий?”, “чи є я господарем свого життя?”).
- 2) *Криза взаємостосунків* (“кому я можу вірити?”, “чи можу я вірити своїм друзям, сусідам?”).
- 3) *Криза розуміння*, яка характеризується пошуком відповіді на запитання “що таке світ, в якому ми живемо?” [19 с. 117-118; 28, с. 32].

Для віруючої людини вагомою може бути ще й глибока *криза віри*. Чому це сталося? Чим я таке заслужив? Як люблячий, справедливий Господь дозволив таке?

Таким чином, потерпілі також є жертвами насилля над їх “Я”, образом себе як автономного індивіда у передбачуваному світі. Вплив на психіку може бути серйознішим за фізичні втрати.

Багато з потерпілих залишаються невпевненими в собі, не розуміючи, чому саме їх обрали жертвою, та продовжують жити довший час зі страхом, очікуючи нового злочину [32, с. 159; 5 с. 97; 6, с. 5].

Для того, аби знову повернутися до життя, постраждалі мусять перейти від стадії “відходу” до стадії “реорганізації”. У випадку тяжких злочинів, їм необхідне перейти від стану жертви до стану людини, яка вижила, тобто просунутися до тієї точки, коли правопорушник вже не тисне на їх свідомість. Проте цей процес складний та потребує багато часу. Багато людей взагалі ніколи його не проходять повністю.

Загалом, потреби потерпілих, що виникають внаслідок злочину, можна розділити та матеріальні та психологічні.

Фінансові та матеріальні втрати (а найбільше саме відчуття втрати) можуть представляти серйозний тягар. Вони викликають гостру потребу привести речі до ладу. Відшкодування може допомогти поверненню до життя. В тих випадках, коли втрати не можливо компенсувати повністю, навіть символічна компенсація є важливою.

Разом з важливістю матеріальних втрат опитування жертв злочинів показують, що постраждалі більш високо оцінюють інші потреби, потреби психологічного характеру:

1) Потреба у відповідях, в інформації. Чому я? Чи мав злочинець особисто щось проти мене? Чи він/вона повернеться ще? Що сталося з моєю власністю? Що я міг зробити для того, аби не стати жертвою?

2) Потреба висловити свої враження, емоцій від пережитого та бути почутими. Також цю потребу називають потребою реабілітації [50]. Вона охоплює викриття злочину, плач, нагоду розповісти “свою” правду, подолання ставлення до події та, головне, їхніх переживань як до чогось буденного і малозначимого. Гнів, страх, біль та страждання є частинами завданої шкоди.

3) Потреба наснаження, активізації. Правопорушник вкрав у них відчуття особистої автономії, тож їм потрібно повернути відчуття особистої влади. Це включає відчуття контролю чи залучення до вирішення своїх справ. [19, с. 117-118; 6, с. 5; 1, с. 14].

Ця потреба в більшості випадків особливо посилюється коли потерпілі опиняються в судовому процесі, де ними частіше за все нехтують, не враховуючи їх бажання щодо відшкодування (яке може або призначатися, або скасовуватися), мало інформуючи щодо справи. Тобто сучасна судова процедура не лише не задовольняє їхні потреби, але й додає до отриманого удару (тут настає «вторинна віктимізація» потерпілих). Центральним тут виступає питання особистої влади. Частина принизливої природи віктимізації внаслідок злочину полягає у тому, як у постраждалих забирають владу. Замість того, щоб повернути їм владу шляхом дозволу брати участь у процесі, система правосуддя підсилює завдану шкоду тим, що знову позбавляє людей влади. Потерпілі принаймні мають відігравати основну роль у визначенні своїх потреб і шляхів їх задоволення, і взагалі брати участь у процесі здійснення правосуддя.

Коли цього не відбувається, це призводить до постійних, можливо, зростаючих прагнень помсти, сприяє відтворенню стереотипів у ставленні до правопорушника і навіть самої системи правосуддя, яка нажаль провокує вторинну віктимізацію потерпілих.. Найгіршим з усього, на погляд постраждалих, є відсутність завершення. Коли на постраждалих не звертають уваги, а їхніми потребами нехтують, їм важко остаточно пройти через усе. Постраждалі часто прив'язані до події, ніби це сталося учора, коли насправді минули вже роки. Ніщо не дозволило їм відійти від переживань, залишити їх. Натомість злочин та злочинець головують у їхньому житті. Жертва все ще позбавлена влади.

Шкода не обмежується окремою постраждалою особою: її поділяють друзі та ті, хто чули про трагедію. Незагоєні рани інколи можуть призводити до підвищеної підозри,

страху, гніву та відчуття вразливості навіть у всієї громади, якщо стосунки між людьми у громаді є досить тісні.

4) Потреба відновлення почуття безпеки. Безпека набуває величезного значення для потерпілих. Вони хочуть забезпечити, аби це не сталося ще – ні з ними, ні з іншими. Їм треба знати, що у цьому напрямку здійснюються певні заходи.

5) Потреба відновлення почуття справедливості та смислу життя. Для деяких жертв це може набути форму вимоги помсти. Разом з тим, сама вимога відшкодування може вирости з того, що постраждалій особі не вдалося винести зі злочину більш позитивний досвід. Справді, відчуття справедливості настільки важливо, що без цього повернення до нормального життя може бути неможливим.

Відчуття справедливості може мати для постраждалих багато вимірів, деякі з яких було зазначено. Жертвам потрібне запевнення: те, що сталося, було неправильно, несправедливо, вони на це не заслугоували. Вони потребують нагоди сказати правду: що з ними сталося, як вони страждають. Треба, щоб їх почули та підтримали. Справедливість може бути суто правосуддям, юридичною справою, але разом з тим вона є досвідом, який треба пережити та відчуття як реальність. Постраждалі, зазвичай, не задовольняються запевненнями у тому, що про все подбають. Вони хочуть бути поінформованими та, принаймні на певних етапах, залученими до справи.

Злочин порушує відчуття смислу, яке є основною людською потребою. Врешті, повернення до нормального життя включає пошук смислу. Для жертв злочинів потреба у справедливості найбільш важлива, оскільки справедливість представляє набір смислів, які надають сенс пережитому [50].

Віктимізація може бути сильно травмуючим досвідом. Це пояснюється тим, що вона порушує щось дуже основне: бачення людиною себе як автономного індивіда у світі, який має смисл. Це також порушення довіри іншим. [56; 1, с.13].

5) Потреба у поверненні почуття довіри до інших. Охоплює такі речі, як співчуття та співпереживання інших, безпеку, прийняття відповідальності злочинцем та попередження злочинів у майбутньому.

1.2. Особливості психології, потреби правопорушника.

Процес переживання злочину та його наслідків у правопорушника також є динамічним і типово відбувається в декілька стадій [1]:

- 1) Стадія заперечення. На цьому етапі знаходяться багато виправдань, а факт здійснення злочину або визнається частково, або повністю заперечується.
- 2) Стадія виправдовування. Правопорушники відчувають докори сумління. Вони починають усвідомлювати, що скоїли недобре. Тим не менш вони вибудовують ретельні пояснення та виправдання своїх дій. Обвинувачення, яке їм пред'являють, може посилити докори сумління та те, як вони шкодують за вчинене. На цій стадії правопорушники в змозі визнавати свої вчинки, але все ж таки підкреслюють обставини, які призвели до злочину. Вони зосереджені на пошуках шляхів відведення звинувачення від себе на інших людей та інші події. Вони також застосовують та послуговуються стереотипами щодо постраждалих та потенціальних жертв. Несвідомо, чи навіть свідомо, вони відгороджують себе від постраждалих. Та шукають «швидкого рішення», щоб скоріше забути неприємні події.
- 3) Стадія каяття. Саме тут правопорушники серйозно розглядають свою поведінку та добровільно беруть на себе відповідальність за вчинене без виправдань. На цій стадії правопорушники відчувають власний біль, оскільки усвідомлюють, якого болю вони завдали іншій людині. Їм потрібна не тільки можливість відшкодувати шкоду, але й необхідна допомога, щоб змінити власну поведінку. Справжнє каяття відбувається тоді, коли правопорушники здійснюють певні кроки аби довести свою готовність змінюватись.
- 4) Стадія прощення. У правопорушників виникає щире бажання попросити пробачення.

Так само як у потерпілої сторони, у правопорушника також є потреби, які можуть бути задоволені під час програми примирення.

Внаслідок взаємодії з потерпілим, програма примирення дає змогу правопорушнику задовольнити потребу в тому, щоб бути почутим, впливати на прийняття рішення щодо відшкодування збитків.

За даними досліджень, правопорушники також мають специфічні потреби, пов'язані в основному з відновленням позитивної самооцінки та зруйнованих стосунків. Так, багато правопорушників висловлюють потребу в тому, щоб запевнити потерпілого що лише вони (правопорушники) несуть відповідальність за те, що трапилось; що одяг, поведінка і можливий зв'язок потерпілого з правопорушником не були причиною злочину.

Вони також часто висловлювали жалкування, розкаяння і усвідомлювали, що для потерпілого є важливим почути це. Правопорушники також відчували гостру потребу в тому, щоб вибачитись. В деяких випадках вони висловлюють потребу в тому, щоб потерпілі сприймали їх “як людей”, а не як злочинців [56].

Серед специфічних потреб правопорушників чи не найвагомішою є потреба нести відповідальність за свою поведінку. Ця потреба виникає загалом пізніше за інші і пов’язана з визнанням своєї провини та каяттям за вчинене. Проте що означає відповідальність? Для більшості людей, відповідальність означає, що правопорушник має відчувати, пережити карні наслідки – часто позбавлення волі – чи то для залякування, чи то для покарання.

Це – вкрай обмежене та абстрактне уявлення про відповідальність. Без внутрішнього зв’язку між дією та наслідком, справжня відповідальність навряд чи можлива. Допоки наслідки вирішуватимуться за злочинців, доти відповідальність не буде цілісною.

Істинна відповідальність включає можливість зрозуміти людські наслідки дій, поглянути та постати перед тим, що було зроблено та по відношенню до кого. Проте справжня відповідальність включає більше. Відповідальність правопорушника також включає в себе те, що він бере на себе ще й відповідальність за наслідки своїх дій. Правопорушникам має бути дозволено брати участь у вирішенні, що слід робити, аби привести все до ладу, потім вжити заходів для відшкодування збитку.

Разом з тим, раціональне зерно відшкодування часто розпливчасте та хибним чином застосовується. Часто воно розглядається скоріш як спосіб покарання правопорушника аніж спосіб приведення речей до ладу, відновлення для потерпілих. Ця санкція також впроваджена ззовні, тож вона не належить злочинцеві. Часто він не бере участі в вирішенні питання стосовно відшкодувань і має мізерні, чи зовсім не має уявлень про втрати постраждалих. Він чи вона, в результаті, схильні розглядати відшкодування як якусь більше карну санкцію, ніж логічну спробу виправити несправедливість та виконати зобов’язання по відношенню до іншої особи. Вироки відшкодування, що виносяться, майже завжди можуть допомогти правопорушникам бути відповідальними. Це є основною причиною низького рівня ефективності відшкодування у багатьох відповідних програмах

1.3. Провина, каяття та прощення – спільні потреби потерпілих та правопорушників та передумови примирення.

Потреби потерпілих та правопорушників, викликані внаслідок злочину, мають суттєві відмінності. Однак при цьому існують ще й спільні потреби обох сторін. Як потерпілий, так і правопорушник потребують зцілення. Для того, аби відбулося справжнє зцілення, слід забезпечити щонайменше дві умови: каяття та прощення.

Якщо має відбутися зцілення, корисним для постраждалих є вміння пробачати. Прощення означає відпустити ту силу, владу, яку має подія та правопорушник над особою. Це означає не допускати панування лиха та правопорушника. Без такого досвіду прощення, без цього завершення, правопорушення бере верх над свідомістю потерпілого, та в решті решт – над його життям. Тож справжнє прощення – це наснаження та зцілення. Воно дозволяє просунути від стану жертви до стану особи, яка це пережила і готова до подальшого життя.

Прощення дозволяє відповідному досвідові стати частиною життя людини, її біографії. Цей досвід переходить у стан спогадів, які людина використовує за необхідності у наступних своїх діях та вчинках, але вони вже не контролюють її життя.

Як потерпіла людина потребує прощення, так і правопорушник. Тільки таким чином він зможе відпустити своє почуття провини, зможе перейти до нового життя, виробити здорове почуття ідентичності та особистої значимості.

Усупереч поширеному уявленню, злочинці часто насправді відчувають провину за скоєне ними. Почуття провини може занадто загрожувати уявленню людини про її особисту значимість та її ідентичність. Одне дослідження дійшло висновку, що злочинцям притаманні серйозні страхи, найбільшим серед яких є страх перед “нульовим статусом”, тобто нікчемності як особи [47]. Як наслідок, злочинці використовують низку захисних технік аби уникнути відчуття провини та набути почуття особистої значимості.

Для нового життя потрібні як прощення, так і сповідь. Для внутрішньої цілісності, правопорушники повинні зізнатися у тому, що вчинили неправильно, прийняти відповідальність та визнати заподіяний біль. Лише після цього стає можливим розкаяння, поворот чийогось життя у новий напрямок. Сповідь, за якою слідує каяття – ключ до зцілення правопорушників, але у такий спосіб можна зцілити і жертв.

Ніщо із зазначеного – ні каяття, ні сповідь, ні прощення Богом чи жертвою – не може прибрати наслідків дій правопорушника. Зобов'язання перед жертвою залишаються. Злочинцям справді часто бракує певних моральних настанов у тому сенсі, що вони зосереджені виключно на власних потребах і не мають здатності співпереживати з іншими.

І жертва, і злочинець потребують зцілення, і це зцілення вимагає можливостей для прощення, каяття та примирення.

Базовими поняттями відновного правосуддя є примирення, що включає в себе визнання провини правопорушником та можливість його прощення з боку потерпілого. Незважаючи на абстрактність цих понять вони все ж є науковими та розглядаються на лише в рамках відновного правосуддя.

Кримінальне право розглядає провину, як складову злочину. Водночас такі рушійні компоненти поведінки людини як емоції, мотиви, кримінальне право розглядає як факультативні ознаки суб'єктивної сторони злочину та рідко відносить їх до складу злочину [4, с. 22]. Вина особи в кримінальному праві визначається як умова настання кримінальної відповідальності, а її сутність полягає у “негативному ставленні особи до тих інтересів, цінностей, благ (суспільних відносин) що охороняються Кримінальним кодексом” [35, с. 78].

Водночас, почуття провини виникає як наслідок здатності людини переживати почуття, пов'язані з необхідністю розрізнити такі моральні категорії як “добро” та “зло” та, як наслідок, коригувати свою поведінку у напрямку дотримання суспільних принципів та норм. Таким чином почуття провини слугує сигналом про розбіжності між діями людини та прийнятими суспільними нормами та саме по собі спрямовано на подолання цих розбіжностей. Психологи стверджують, що в основі переживання провини лежить здатність людини брати на себе відповідальність за свої дії [4, с. 24]

Окрім того, в літературі зазначають, що почуття провини є однією з складових каяття на рівні самозасудження та щирого бажання отримати прощення. В цьому контексті сутність каяття та, водночас, почуття провини розглядають як спробу особи оцінити свої вчинки з точки зору моралі та загальноприйнятих цінностей [27, с. 395-396; 23, с.81; 38, с.42].

В психології провину класифікують як емоційне явище та, в той самий час, як один з найважливіших механізмів, завдяки якому стає можливим реалізація суспільних цінностей та моралі. Деякі вчені відносять провину до десяти фундаментальних емоцій, які утворюють мотиваційну систему людського існування. Тобто, переживання провини є почуттям, спрямованим на задоволення соціальних та емоційних потреб в етичних та гармонійних взаємостосунках з оточуючими. Провина детермінується потребами, що знаходяться на найвищому рівні піраміди потреб. Існує також погляд на провину та почуття образи як на споріднені почуття, що базуються на прагненні людини до справедливості [4, с. 36]. Таким чином, поняття провини та каяття визначають через призму потреби людини у приналежності, що означає дотримання загальноприйнятих норм поведінки, а основну функцію почуття провини вбачають у подоланні розбіжностей між діями особи та суспільною мораллю.

Поняття прощення потерпілої особи також має своє теоретичне підґрунтя. Виділяють декілька ознак, що характеризують певний контекст, за якого прощення є доцільним, і стає можливим [53, с. 112]:

1. Прощення можливе в ситуаціях, коли присутнє невинуватого пригноблення з боку іншої особи. Нанесена шкода повинна бути спричинена тій, людині що прощає, та повинна виходити за рамки розуміння справедливості.
2. Нанесена образа повинна бути об'єктивною реальністю. Тобто такою подією, яка однозначно визнається як порушення принципів моралі та людських взаєностосунків більшістю членів суспільства, чи спільноти.
3. Прощення визначається почуттям справедливості. Незважаючи на те, що прощення є актом милосердя, воно не може відбутись без відчуття справедливості у людини, якій було нанесено шкоду.
4. Порушник принципів суспільної моралі чи взаєностосунків між людьми повинен нести відповідальність за свої вчинки та потребує прощення навіть тоді, коли шкоду було нанесено не зумисне.
5. Повинно бути однозначно зрозуміло, хто є потерпілою стороною, а хто є винуватцем.

Неважко зрозуміти, що більшість цих ознак ситуацій в яких прощення потерпілої особи є актуальним, стосуються саме таких діянь, які класифікуються правовою системою як злочин. До мотивів прощення в основному відносять необхідність полегшення власного страждання. Проте найбільш поширеними є мотиви, що тісно пов'язані з прагненням потерпілого прощати, а також готовністю визнавати так само і свою недосконалість. Прощення, за думкою науковців є внутрішньою дією, яка може відбутись тоді, коли постраждалий переборює почуття гніву та помсти та відчуває до винуватця співчуття. Більшість психологів вважають, що умовою примирення є розкаяння винної особи. Водночас, здійснення прощення не означає акту помилування з боку легальної інстанції, наприклад, суду. Прощення – це особиста реакція постраждалої особи, яка не залежить від будь-яких юридичних рішень [7, с. 97].

Найбільш розробленою психологами моделлю процесу прощення, через який проходять люди, є модель Енрайта. Згідно неї, цей процес складається з таких фаз:

- I. **Фаза відкриття.** Протягом цієї фази постраждала особа послідовно проходить певні кроки сприйняття того, що трапилось. До них, зокрема відносять усвідомлення:
 - психологічного захисту та того, що подія дійсно відбулась;
 - почуття гніву, та необхідності його позбутись, замість того, щоб приховувати; почуття сорому;
 - власної когнітивної прив'язаності до події, що трапилась, що виражається в постійному її обмірковуванні;

- мимовільного постійного порівняння себе з винуватцем;
- негативного впливу тих змін, які відбулись внаслідок події;
- зміни поглядів на справедливість [57, с. 12-13; 7, с. 113; 52, с. 22];

II. **Фаза прийняття рішення.** Ця фаза характеризується усвідомленням того, що звичні стратегії подолання негативних відчуттів пов'язаних з відчуттям образи не діють. На цій фазі потерпіла сторона готова розглядати можливість прощення як одну з таких стратегій, що можуть принести полегшення [7, с. 114; 69; 59, с. 270].

III. **Фаза дій.** Тут відбувається перегляд власних поглядів на винуватця та на ситуацію в цілому шляхом примірювання на себе різних ролей та типів поведінки, усвідомлення причин поведінки винуватця. Стає можливим поява у постраждалого емпатії до правопорушника, усвідомлення співчуття до нього, позбавлення емоційного напруження [49, с. 25; 6, с. 114].

IV. **Фаза результатів.** На цій фазі постраждала особа усвідомлює ті переваги, які дає обрана стратегія прощення . До цих переваг та здобутків відносять:

- Розуміння змісту як для себе так і для інших людей в подоланні страждання та в прощенні.
- Усвідомлення власної потреби в прощенні збоку інших людей, стосовно подій, що відбувались в минулому.
- Уникнення почуття ізольованості від інших людей.
- Усвідомлення впливу пережитої події на подальше життя.
- Набуття внутрішнього відчуття завершеності ситуації [7, с. 115; 67, с.139].

Таким чином, прощення – внутрішня дія особи, якій було завдано шкоди, спрямована на зменшення емоційної напруги. Водночас ця дія неможлива без наявності каяття та визнання провини правопорушником, а основною умовою прощення є такий стан речей, який за думкою потерпілого є справедливим.

Поняття провини та прощення тісно пов'язані з такими поняттями як каяття, відновлення справедливості дотримання суспільних норм, зниження емоційної напруги, пов'язаної з подією злочину, що також є базовими поняттями відновного правосуддя та програм примирення потерпілих та правопорушників.

Якщо розглянути перебіг конфлікту в аспекті змін психологічних станів правопорушника та потерпілого (так зване «коло динаміки конфлікту»), то очевидним стає міцний зв'язок можливості вирішення конфлікту (виправлення наслідків злочину та повернення до гармонійних стосунків) з прийняттям сторонами відповідальності за свої дії та вчинки.

1.4. Реалізація потреб потерпілого та правопорушника в процесі медіації.

Процес медіації та інші існуючі програми відновного правосуддя (кола громадського правосуддя, сімейні конференції) є спробою досягнення добровільного порозуміння (примирення) між потерпілим і правопорушником з метою відшкодування завданих матеріальних і моральних збитків за допомогою неупередженої, підготовленої для розв'язання конфлікту особи – медіатора. Метою такого посередництва є укладання угоди між сторонами кримінальної ситуації, змістом якої є задоволення потреб, які виникли внаслідок злочину.

Медіатори - не судді і не арбітри. Вони не мають права нав'язувати сторонам своє бачення проблеми чи варіант рішення. Головна мета медіаторів (посередників) - допомогти сторонам дійти порозуміння. Вони готують сторони до процедури, організовують, проводять та контролюють процес проведення медіаційної зустрічі, під час якої перш за все налагоджують комунікацію між потерпілим та правопорушником, залагоджують точки напруги між сторонами. Процедура медіації є послідовним процесом, завдяки якому сторони поступово проходять шлях від прояснення обставин, причин та наслідків злочину для них обох до спільного пошуку можливостей відновлення: відшкодування завданої злочином шкоди, морального зцілення тощо. Таким чином стає можливим винайдення рішення щодо наслідків кримінальної ситуації та примирення між сторонами, Угода між сторонами, яка є результатом їхньої співпраці у пошуках рішення, прийнятного для них, стає реальною для виконання.

Найважливішою перевагою цього способу розв'язання конфліктів є те, що обидві сторони мають можливість висловити не тільки свої очікування, а й почуття і переживання. Тут нічого не засуджується і не нав'язується згори. Кожне прийняте рішення вимагає згоди обох сторін. Господарями медіаційного процесу є відповідно самі сторони. Медіатор сприяє їм, щоб сторони були дійсно задоволені, тобто щоб відшкодування постраждалому було для нього достатнім і одночасно було реальним для винуватого. Він піклується про те, щоб сторони були процедурно задоволені тобто, щоб процедура проведення медіаційного процесу була для них прийнятною – щоб сторони були переконані у незаангажованості, нейтральності медіатора і довірчому характері розмов. Крім цього, медіатор дбає, щоб сторони були психологічно задоволені – щоб вони були переконані, що вони самі вирішують свою подальшу долю, а після медіації почуваються значно краще, ніж перед нею.

Медіація є процесом, під час якого багато чого відбувається. Успіх медіації полягає в тому, що сторони залишаються задоволеними. І не важливо, що таким чином

можливо зниження рівня рецидиву, а те, що люди зустрічаються віч-на-віч, самі приймають рішення та несуть за них відповідальність. В процесі медіації змінюється ставлення сторін до того, що трапилось, а також потерпілого і порушника один до одного.

Як правило, потерпілих хвилюють мотиви злочинного діяння, чому саме вони стали жертвами. Винні особи не намагаються виправдати вчинок, вони намагаються його відшкодувати та компенсувати, сподіваються на прощення. Користь, яку отримує правопорушник від медіації (особливо неповнолітній правопорушник), має важливе значення передусім із загальносуспільних поглядів, оскільки відсутність ізоляції не нищить родинних зв'язків і не „таврує” правопорушника та його родину. Окрім того медіація надає можливість правопорушнику свідомо й добровільно взяти відповідальність за вчинене діяння на себе, виправити шкоду та дозволяє зрозуміти зло, заподіяне жертві. Крім цього, на медіації вирішується питання стосовно того, як запобігти вчиненню нових злочинів злочинцем. Тому медіація може бути важливим механізмом виховання і завдяки цьому запобігати поверненню на дорогу злочинності.

Обидві сторони готуються до спільного діалогу на попередніх зустрічах з медіатором. Зустрічаються один з одним вони вже більш впевненими в собі. Відчувають себе в безпеці, готові вести відверту розмову про те, що сталося, відновлювати в собі впевненість в своїх силах, морально зростати, зрозуміти один одного та відчувати співчуття. Медіатор полегшує сторонам ведення діалогу, що дозволяє їм всебічно обговорити наслідки правопорушення, співпрацювати та підтримувати один одного в пошуках рішень ситуації, одночасно визнаючи людську гідність кожного.

Інколи, як про це вже згадувалось вище, у потерпілих викає навіть бажання помститися своєму кривдникові. Це викликано тим, що для жертви є дуже важливим, щоб злочинець зрозумів, яких страждань йому завдало скоєне, як воно порушило нормальний хід життя. Отже, бажання помсти, як можливість завдати таких самих страждань кривднику, може виникнути тоді, коли не можна задовольнити таку потребу по-іншому. Програми відновного правосуддя надають можливість задовольнити такі потреби саме через діалог між сторонами, завдяки якому потерпілий може висловити та виразити всі свої переживання та почуття, а правопорушник відчутти та зрозуміти, як те, що він заподіяв вплинуло на іншу людину. Саме в результаті цього у правопорушника виникає бажання зробити щось, що допоможе виправити, відновити ситуацію. Саме завдяки цьому він бере на себе реальну відповідальність щодо відшкодування заподіяної шкоди та подолання наслідків злочину. Отже, коли потреби жертв задовольняються в конструктивний спосіб, вони перестають так сильно прагнути жорсткого покарання тим, хто здійснив проти них злочин.

Відновлення душевної рівноваги як потерпілих, так і правопорушників є перш за все результатом особистих зустрічей, які є обов'язковим елементом практики медіації. Програми примирення потерпілих та правопорушників більші за звичайний шлях досягнення згоди між сторонами. Такі програми спрямовані перш за все на «діалог», а не на угоду, що дозволяє більш повно та цілеспрямовано використовувати свої цілющі, відновлюючі можливості.

На деякі з цих питань можуть відповісти виключно постраждалі. Наприклад, вони мають знайти своє пояснення власної поведінки тоді та тепер. Вони мусять вирішити, як вони реагуватимуть на подібну ситуацію в майбутньому. Разом з тим, перші два запитання мають справу із самим фактом злочину. Що насправді сталося? Чому зі мною? Інформація може бути дуже важливою, а відповідь на ці питання може забезпечити вихід на шлях повернення до життя, яке може бути важким без відповіді на ці запитання.

Основним акцентом у роботі з правопорушниками в рамках програм відновного правосуддя є сприяння прийняттю відповідальності, що означає для особи, яка скоїла злочин, усвідомлення наслідків скоєного, реалізацію намірів щодо відшкодування заподіяної шкоди, а також визначення такої стратегії подальшого життя, яка виключала б кримінальні способи вирішення проблем [5, с.99]. Зазначають, що сенс того, щоб проводити медіацію в кримінальних справах полягає в тому, щоб підштовхнути правопорушника до найбільш повного усвідомлення суспільного погляду на злочин, як “неправильну” поведінку, через взаємодію з потерпілим. Дуже важливим є те, що відновний спосіб вирішення кримінальної ситуації передбачає не покарання правопорушника, а прийняття ним відповідальності щодо усунення заподіяної шкоди. [46, с.27].

Успішність програм відновного правосуддя для правопорушника містить два критерії: відповідальність та саморозвиток. **Відповідальність** правопорушників проявляється в тому, що вони готові визнати свою провину, а доказом цього є готовність компенсувати збитки потерпілому (наприклад, виплата потерпілому певного відсотка своєї зарплати чи виконання певної роботи на користь потерпілого). Засновник відновного правосуддя Х. Зер визначає відповідальність як усвідомлення наслідків скоєного та відшкодування [19, с. 121]. **Саморозвиток** – готовність та здатність правопорушника до усунення умов, що підштовхнули його до злочинної діяльності (наприклад, здатність та готовність пройти курс лікування від хімічної залежності, знайти оплачувану роботу, набути певних навичок тощо) [32, с. 161].

Внаслідок події злочину, як у потерпілих так і у самих правопорушників виникають специфічні потреби, які не можуть бути задоволені в межах офіційного

правосуддя. На відміну від судового процесу, програма примирення потерпілих та правопорушників спрямована на задоволення їх потреб у відновленні почуття безпеки, позитивної самооцінки, а також усуненні моральної та матеріальної шкоди.

Згідно досліджень, потерпілі також зазначають, що вони б підтримували програми, які базуються на таких цінностях як безпека, правдивість, повага, відповідальність, турбота, співчуття, заохочення прийняття відповідальності правопорушником [56].

Враховуючи те, що програми відновного правосуддя також орієнтовані на задоволення вищенаведених потреб потерпілих, їх наслідком може бути примирення сторін. В контексті відновного підходу примиренням є досягнення порозуміння між потерпілим та правопорушником, спільна діяльність щодо подолання наслідків злочину, відновлення ситуації, відновлення нормальних людських стосунків між ними. що дозволить в подальшому їм нормально співіснувати в громаді Примирення можна вважати як таке, що відбулось, коли почуття потерпілих були визнані, отримали своє підтвердження, а також коли потерпілі мали можливість виразити свою думку та приймати активну участь у прийнятті рішення щодо своєї ситуації. Реальне примирення стає можливим та відбувається, коли правопорушник в повній мірі усвідомлює вплив свого вчинку на життя іншої людини, співпереживає потерпілому, бере на себе відповідальність за заподіє, відшкодовує нанесену шкоду.

Програма примирення не тільки створює атмосферу співпереживання та підтримки для потерпілих, вона також повинна повернути їх почуття впевненості в собі, що б після закінчення процесу потерпілі знов повірили в недоторканість їх гідності та самоповаги. Практики відновного правосуддя також зазначають, що окрім задоволення емоційних потреб, важливим критерієм досягнення примирення є забезпечення виплати компенсації, яка б задовольнила потерпілого [32, с. 160].

Для правопорушника участь в таких програмах дає можливість знов взяти відповідальність за свої вчинки, повернутися до нормального життя у громаді, можливість ресоціалізації.

Процедура медіації побудована та діє саме таким чином, щоб правопорушник та потерпілий мали якомога більше можливостей пройти коло динаміки конфлікту оптимальним шляхом, який призводить до виправлення наслідків злочину та повернення до гармонійних стосунків з прийняттям сторонами відповідальності за свої дії та вчинки.

Така відповідальність може допомогти вирішення проблеми потерпілого шляхом задоволення його потреб. Це також може бути вирішенням проблем правопорушника. Розуміння того, якого болю він завдав, може допомогти відвести його від заподіяння подібної шкоди у майбутньому. Нагода виправити заподіяне, нагода стати повноцінним

громадянином, може підняти його самооцінку та в результаті заохотити його до законослухняної поведінки.

З іншого боку те саме стверджує теорія реінтегруючого сорому Джона Брейтуейта:

Стосовно людини, яка здійснила якесь порушення, суспільство може намагатися викликати 2 різних почуття сорому:

- клеймо-сором (стигматизація), спричиняється навішуванням ярликів, вигнанням та ізоляцією. Призводить до формування заперечення почуття провини, прагненню захистити себе, знайти виправдання, протест та приєднання до спільноти таких самих ізгоїв суспільства (подальша криміналізація).

- реінтегруючий сором, досягається за рахунок засудження вчинку, але з повагою до особистої гідності правопорушника, який має можливість повернути повагу до себе шляхом виправлення наслідків скоєного. Переживаючи реінтегруючий сором, правопорушник відчуває каяття та прагне залагодити свою провину, щоб заслужити прощення та повернути повагу свого оточення (реінтегруватися в суспільство).

Програми відновного правосуддя спрямовані саме на те, щоб забезпечити умови для переживання реінтегруючого сорому та для «завершення кола примирення», каяття та прощення.

2. Аналіз європейського досвіду з питань впровадження процедури медіації.

Як це зазначалось у вступі до роботи, програми відновного правосуддя мають різні форми. Частіше за інші програми застосовується медіація між потерпілим та правопорушником. Але слід зазначити, що медіація не завжди є найефективнішим шляхом вирішення справи.

В деяких випадках доцільніше застосовувати такі програми відновного правосуддя, що дозволяють залучати до процесу всі причетні до злочину сторони, а також представників громади та сторони підтримки потерпілого та правопорушника. Переважно, вибір таких програм застосовується у випадках скоєння злочину неповнолітніми. Застосування таких програм як кола громадського правосуддя та сімейні конференції часто справляють більш вагомий виховний ефект та інтенсифікують прояв та вплив реінтегруючого сорому. Про це свідчить, наприклад, досвід Норвегії, де проведення сімейних конференцій в подібних випадках є дуже ефективним.

В системах правосуддя більшості європейських країн діють по дві окремі програми відновного правосуддя: спрямована на повнолітніх (дорослих) та спрямована на неповнолітніх правопорушників. Обидві програми мають на меті задовольнити потреб правопорушників у прийнятті відповідальності за вчинене, дієвому каятті та, завдяки цьому подальшій реінтеграції у суспільство.

Медіація неповнолітніх, яка включає елементи реабілітації, елементи відновлення справедливості, як правило, є частиною системи соціальної підтримки та спрямована в основному на досягнення виховного ефекту.

Програми для дорослих більш різноманітні. Найпоширенішою серед них є *медіація кримінальних злочинів*, яка включає штрафні санкції, реабілітацію, відновлення справедливості, інституційно впроваджена до системи кримінального правосуддя та переважно зосереджена на правопорушникові.

Деякі спеціальні програми діють тільки в окремих країнах:

1. *Медіація з метою компенсації (на вимогу)*, модель по відновленню справедливості, яка використовує тільки медіацію та спрямована в основному на досягнення рівноваги між інтересами потерпілого та правопорушника, матеріальна та моральна компенсація потерпілому правопорушником. Використовується тільки як частина судового процесу у випадках серйозних правопорушень. (Бельгія, Голандія)
2. *Медіація на стадії поліцейського дослідження*, яка частіше за все використовується у випадках незначних правопорушень проти майна або людини, коли шкоду можна

визначити кількісно. Основна мета таких медіацій – згода щодо фінансового та матеріального відшкодування збитків. (Бельгія)

3. *Сусідська медіація* – програма примирення, яка зазвичай застосовується у соціально неблагополучних районах та розрахована на незначні правопорушення. Частіше за все в таких випадках відбувається відшкодування шкоди та примирення сторін. (Голландія)
4. *Відновна медіація (медіація після вироку)* – виключно частина кримінального правосуддя. Процедура проводиться після винесення вироку у випадках серйозних правопорушень (вбивство, зґвалтування, грабїж тощо). Метою є тільки моральна компенсація та відновлення нормальних людських стосунків між сторонами. Вона не відміняє наслідки вироку для правопорушника. (Голландія)

Акцент на правовій підтримці повнолітніх правопорушників в чотирьох країнах відображується в непоширенні альтернативних мір покарання на правопорушення, за які передбачено ув'язнення на великий термін (Австрія, Бельгія, Польща, Словенія). Також однією з умов застосування програм відновного правосуддя може бути відсутність важких обставин правопорушення (Австрія, Норвегія). В деяких країнах визначені види правопорушень, на які програми ВП взагалі не поширюються і ці правопорушення не підлягають застосуванню альтернативних мір покарання. Тобто переважно програми поширюються на легкі правопорушення проти майна та особистості. Це пов'язано з тим, що в таких випадках відновний підхід реалізується найлегше і є природнім.

Але програми відновного правосуддя також є дієвими та необхідними і у більш серйозних випадках та застосовуються також у тяжких злочинах, складних правопорушеннях (домашнє насилля, зґвалтування, вбивство тощо), тому що психологічні потреби сторін в цих справах лишаються такими самими і навіть є більш вираженими. Для того, аби досягнути бажаних результатів у подібних випадках застосовується більш ретельна та триваліша попередня підготовка сторін до спільної зустрічі.

Результати альтернативних мір також відрізняються в різних країнах. В Бельгії це впливає на хід процесу на усіх етапах судового впровадження (перед початком поліцейського дослідження, перед початком суду, при визначенні покарання, після вироку). В трьох країнах вони застосовуються тільки на одному етапі (Франція та Голландія – до початку судового процесу; Данія – при визначенні покарання). В усіх інших випадках результати медіації або інших відновних процедур мають значення на досудовому етапі та при визначенні вироку. Слід зазначити, що найефективнішим є

застосування програм відновного правосуддя на досудовому етапі, коли стосунки сторін не ускладнюються участю в судовому процесі. Але задоволення психологічних потреб потерпілих та правопорушників через програми примирення можливо і доцільно на будь-якому етапі провадження справи і навіть після винесення вироку та під час або після відбування призначеного судом покарання.

Тільки одна система майже повністю орієнтована на задоволенні потреб потерпілого (Данія). В п'яти країнах (Франція, Норвегія, Польща, Словенія та Іспанія) головним чином зосереджені на правопорушнику: на наданні можливостей приймати участь у відшкодуванні шкоди, застосуванні альтернативних мір покарання, врахуванні результатів програм відновного правосуддя при винесенні вироку тощо. В Бельгії та Голландії фокус змінюється в залежності від виду програми, яка застосовується. Вважаємо, що найдоцільніше застосовувати такі програми, які дозволяють повною мірою задовольняти потреби обох сторін.

За характером застосування альтернативних мір системи відновного правосуддя теж відрізняються. Міри, які не засновані на застосування покарання, а тільки спрямовані на створення більш сприятливих умов для потерпілого або правопорушника можна назвати лише однобічно відновними. Сюди відноситься реабілітація правопорушника, процедури компенсації та відновлення з виплатою грошей державою або правопорушником, скерування на громадські роботи. Хоча такі ініціативи й дають непогані результати, але вони не є повністю відновними, тому що їх мета – допомога потерпілому або правопорушнику, але не обом сторонам. Вони також не стимулюють комунікацію між сторонами, яка є необхідною для повної реалізації психологічних потреб сторін, пов'язаних зі злочином.

Організації, які відповідають за безпосереднє здійснення програм відновного правосуддя в більшості країн працюють в громадській сфері. Зазвичай в системі пробації, департаментів соціального захисту, при судах. Всі ці громадські некомерційні організації або наймають професійних медіаторів, або залучають до роботи волонтерів, які перед початком роботи проходять декілька рівнів навчання. В деяких системах правосуддя робота волонтерів-медіаторів високо оцінюється як така, що сприяє залученню громади до відновних процесів. Інші системи будуть свою роботу тільки на використанні професійної праці. Але усі системи сходяться в тому, що найбільш бажаним результатом втручання медіації є прощення та примирення.

Стосовно підготовки медіаторів: досвід деяких країн (Німеччина, Польща) показує, що вони можуть досить ефективно працювати в умовах не суворої регламентації навчання та стажування. Але при цьому існують інститути, які встановлюють принципи та цінності програм відновного правосуддя та уважно спостерігають за дотриманням цих цінностей в практичній діяльності медіаторів. Слід зазначити, що в усіх країнах обов'язково діють кодекси етики медіатора або процесуальні кодекси, як прийняті організаціями, що відповідають за належну якість надання медіаційних послуг.

Пряма медіація (безпосередня зустріч потерпілого та правопорушника) застосовується в більшості систем правосуддя або є більш пріоритетною формою порівняно з непрямомою медіацією. В Голландії, навпаки, перевага надається непрямій медіації. Групова медіація для вирішення сімейних конфліктів застосовується доволі рідко.

Практично усі види втручання спрямовані на дієве каяття: вибачення правопорушника та відшкодування потерпілому завданих збитків. Це особливо важливо у Германії та Словенії. В Австрії та Бельгії результати відновних процедур також впливають на хід судової справи. Більшість програм пропонує формально фіксувати результати медіації в угоді сторін. Хоча ці угоди не мають юридичної сили [25], вони відіграють важливу роль при прийнятті рішення про закриття справи або про застосування альтернативних мір покарання.

Огляд існуючих програм відновного правосуддя в дослідженнях дає можливість говорити про те, що сторони переважно задоволені участю в них. В своїх відгуках щодо впливу медіаційного процесу на них, сторони переважно звертають увагу на можливість реалізації емоційних потреб, вивільнення емоцій та переживань, отриманні відповідей на питання, які турбують, що в найповнішій мірі відбувається саме під час безпосередньої зустрічі потерпілого та правопорушника. Також обидві сторони наголошують на важливий для них результат медіації, який полягає в зміні ставлення до ситуації, до протилежної сторони, до самих себе. Після зустрічі вони більш охоче беруть на себе зобов'язання дотримуватися результату, який є продуктом спільних зусиль. Дотриманню зобов'язань і бажанню вчитися також сприяє те, що усі сторони мають можливість брати участь у прийнятті рішень і разом нести відповідальність за забезпечення успіху спільної справи. [54]

Не дивлячись на відмінності у моделях та практиках в різних країнах, у Європі спостерігається тенденція до зближення нормативних баз, які регулюють можливості застосування програм відновного правосуддя. Це означає, що кожна система має розробити свою законодавчу базу в цій сфері, а у випадках виникнення питань щодо ефективності застосування використовувати досвід кращих практик інших країн.

3. Рекомендації щодо впровадження процедури медіації в законодавство України.

Для найбільш ефективного функціонування програм відновного правосуддя в практичну діяльність, враховуючи особливості реалізації основних психологічних потреб потерпілого та правопорушника, які виникли внаслідок злочину, під час впровадження програм відновного правосуддя в законодавство України рекомендуємо:

1. Забезпечити доступність до програм відновного правосуддя. Участь у програмах відновного правосуддя має бути можливою на будь-якому етапі провадження кримінальної справи, а також після винесення вироку та після відбування покарання. Це пов'язано з тим, що специфічні потреби сторін, викликані злочином, мають бути задоволені, інакше вони шлях до відновлення нормального життя обох сторін значно затягується та ускладнюється, а іноді стає неможливим. Крім того, ці потреби можуть бути реалізовані неконструктивним способом та призвести в подальшому до повторних правопорушень

2. Забезпечити реалізацію основних принципів проведення програм відновного правосуддя, які допомагають ефективніше задовольнити психологічні потреби сторін:

- *Принцип добровільності участі.* Медіація у кримінальних справах повинна мати місце тільки тоді, коли всі сторони добровільно дійшли згоди з цього приводу та мають реальне бажання брати участь в програмах. Сторони також можуть відмовитися від своєї згоди на будь-якому етапі проведення медіації. Забезпечення цього принципу дає можливість реалізувати потребу обох сторін володіти ситуацією, в якій опинились, контролювати своє життя та брати реальну відповідальність за минуле та майбутнє.
- *Принцип конфіденційності всіх переговорів між медіатором та сторонами.* Дотримання цього принципу дозволяє реалізувати потребу сторін у безпеці, тільки за такої умови вони мають можливість бути відвертими та щирими у своїх висловлюваннях. Коли вони впевнені в тому, що інформація про перебіг зустрічі не буде розголошена та не вплине на прийняття судового рішення, не призведе до неповаги з боку громади тощо, вони спілкуються один з одним відкрито та ефективно.
- *Принцип активної участі сторін (потерпілого та правопорушника).* Забезпечити можливість сторонам приймати активну безпосередню участь у процесі, прийнятті рішень стосовно справи, надавати пріоритет прямій медіації.
- *Принцип нейтральності та неупередженості медіатора (ведучого програм відновного правосуддя).* Ведучий програм примирення повинен працювати однаково

і для потерпілого, і для правопорушника, не надаючи переваг жодній із сторін. Він не повинен мати особистої зацікавленості у певному варіанті угоди між сторонами. Відповідно, ведучий програми не нав'язує сторонам свої судження або будь-які варіанти рішень. Це необхідно, по-перше, задля забезпечення рівності та справедливості у реалізації прав і інтересів обох сторін. По-друге, тільки така позиція медіатора дає можливість сторонам брати на себе реальну відповідальність за результати процесу та усвідомлювати власний вплив на подальший розвиток ситуації, в якій вони опинились внаслідок злочину.

4. Визначити коло справ, щодо яких можливе призначення медіації. Забезпечити можливість призначення медіації у всіх справах, де сторони мають бажання приймати в них участь. Слід враховувати, що психологічні потреби учасників кримінальних ситуацій є подібними незалежно від ступеню важкості справи. Недоцільним є прив'язування права на участь у медіації до визначених у кодексах категорій справ, оскільки є багато прикладів ефективності програм відновного правосуддя в справах навіть великої тяжкості незалежно від впливу наслідків медіації на вирок суду.
5. Визначити терміни та час на проведення програм відновного правосуддя та зарахувати його до процесуальних строків. Час проведення медіації не включається до процесуальних термінів, а строк проведення медіації не може перевищувати 1 місяць. Це дає можливість ґрунтовної підготовки сторін до процесу, виявлення усіх психологічних потреб та ефективної роботи у програмах. Водночас обмеження строку проведення медіації надасть можливість уникнути невиправданого затягування розгляду справ.
6. Надати можливість застосування різних програм відновного правосуддя (не тільки процедури медіації) відповідно до потреб та особливостей конкретної справи. В деяких випадках, особливо коли справа стосується неповнолітніх правопорушників, ефективнішим є використання таких програм, як кола правосуддя, сімейні конференції тощо. При цьому виховний вплив та подальша ресоціалізація правопорушника відбувається більш повно, оскільки дуже корисним є участь у процесі сторін підтримки з соціального оточення правопорушника та потерпілого. Крім підтримки сторонам, такий підхід забезпечує можливість врахування інтересів причетних та зацікавлених осіб.
7. Надавати перевагу застосуванню прямої медіації, оскільки непряма медіація в більшості випадків суттєво зменшує (або взагалі не дає) можливості обом сторонам

пройти повний шлях комунікації, який дозволяє найбільш в найбільш повному обсязі реалізувати психологічні потреби, пов'язані з наслідками правопорушення.

8. Дотримуватися певної послідовності роботи зі сторонами в програмах відновного правосуддя. Йдеться про те, що в більшості випадків існує необхідність спочатку отримати згоду на медіацію та підготувати до неї правопорушника. Оскільки якщо вже проведено попередню роботу з потерпілим, а правопорушник відмовляється від участі, є великий ризик повторної віктимізації потерпілого.
9. Забезпечити програмам відновного правосуддя характеру програм чутливих до потерпілого. При застосуванні процедур слід приділити увагу безпеці потерпілого, надавати йому першочерговий вибір щодо визначення своєї участі у медіації, необхідної підтримки, розкладу сесій медіації, визначенні місця медіації, змісту та розмірів відшкодування тощо. Обов'язковою має бути попередня підготовча зустріч віч-на-віч з медіатором, на якій ведучий має вислухати потерпілого, надати йому повну інформацію щодо процесу медіації, обговорити існуючі ризики та переваги, індивідуально всебічно підготувати до програми. Також повною мірою слід готувати до участі у програмі й правопорушника, щоб досягнути оптимальних результатів та зробити ризик повторної віктимізації потерпілого мінімальним.
10. Визначити критерії підготовки ведучих програм відновного правосуддя (медіаторів). Враховувати при цьому, що проведення програм відновного правосуддя є міждисциплінарною діяльністю, яка потребує різноманітних знань та умінь, в тому числі має гарно підготувати фахівців щодо вміння враховувати під час проведення програм психологічного аспекту процедур. Ведучий програм відновного правосуддя має добре орієнтуватися в динаміці психологічних станів учасників процесу, організувати процес так, щоб задоволення психологічних потреб сторін, які виникли внаслідок злочину, відбулося якнайповніше.

Підготовка медіаторів має включати в себе як теоретичну частину, так і тренінгову. Тільки завдяки виконанню спеціальних тренінгових вправ, а також участі у рольових іграх можливе відпрацювання комунікативних навичок та гарного володіння процедурою медіації.

Крім того, підготовка медіаторів повинна обов'язково включати практичне стажування участь в програмах відновного правосуддя в якості спостерігача або ко-медіатора до того, як вони почнуть самостійну діяльність.

Також при відборі кандидатів на навчання у медіатори слід обов'язково враховувати особистісні якості та світосприйняття людини. Тому що програми відновного правосуддя стають ефективним інструментом відновлення лише в руках

фахівців, які до того ж щиро поділяють гуманістичні цінності, вірять в можливості людей до позитивних змін, є особистостями з високо розвинутою емпатією, впевненими, врівноваженими, мають достатній життєвий досвід аби бути посередниками у медіаціях кримінальних справ тощо.

Література.

1. Амстутс Л. С., Зер Х. Конференция жертвы и правонарушителя в системе ювенальной юстиции в Пенсильвании. –“Архив МОО Центр “Судебно-правовая реформа”, 2003.
2. Брэйтуэйн Д. Преступление, стыд и воосоединение: Пер. с англ.– М.:МОО Центр “Судебно-правовая реформа ”, 2002.– 310с.
3. Ван Несс Д.У. Восстановительное правосудие и международные права человека// Восстановительное правосудие/Под ред.И.Л. Петрухина.– М.: МОО Центр "Судебно-правовая реформа", 2003.–С. 32-58
4. Восстановительное правосудие для несовершеннолетних и социальная работа. Учебное пособие/ Под ред. Л.М. Карнозовой – М.: МОО Центр “Судебно-правовая реформа”, 2001.– 334с.
5. Восстановительное правосудие, ресоциализация и городская политика/ Флямер М., Максудов Р., Карнозова Л.– М.: МОО Центр “Судебно-правовая реформа ”, 2002.– 41с.
6. Гассин Э. Психология прощения.// Социально-психологические и медицинские аспекты жестокости. – № 1 (2) – 2002 – С 96-117.
7. Гірник А., Бобро А. Конфлікти: структура, ескалація, залагодження. – К.: “Основи”, 2003.–172с.
8. Головки Л.В. Альтернативы уголовному преследованию: европейская практика и российский уголовно-процессуальный контекст// Восстановительное правосудие/ под общей редакцией И.Л. Петрухина. – М.: МОО Центр «Судебно правовая реформа», 2003.–С 59-68.
9. Грасенкова А., Максудов Р. Социальный работник в уголовном правосудии: проведение встреч с подростком и его семьей. Методические рекомендации – взято з диску “Архив МОО Центр “Судебно-правовая реформа”, 2003.
10. Грасенкова А.Г. Социальная работа в рамках восстановительного правосудия – взято з диску “Архив МОО Центр “Судебно-правовая реформа”, 2003.
11. Грасенкова А.Г. социальная работа в суде в рамках восстановительного правосудия – взято з диску “Архив МОО Центр “Судебно-правовая реформа”, 2003.
12. Гренфорс М. Идеалы и реальность в общественном примирении.– взято з диску “Архив МОО Центр “Судебно-правовая реформа”, 2003.
13. Гришина Н.В. Психология конфликта .– СПб.: “Питер”, 2000.– 464 с.

14. Жан Гринвуд Пособие по проведению программ примирения жертвы и правонарушителя.– Взято з диску “Архив МОО Центр “Судебно-правовая реформа”, 2003..
15. Жертва встречается с преступником. Проведение программ восстановительного правосудия в тюрьмах/ Под ред. Р.Р. Максудова.– М.: МОО Центр “Судебно-правовая реформа”, 2002.– 96с.
16. Землянська В. Запровадження відновлюючі підходів: зміна погляду на кримінальне судочинство//Право України. – № 10 – 2003.– С.154 – 156.
17. Зер Х. Введение в восстановительное правосудие // Правосудие по делам несовершеннолетних. Перспективы развития. – М.:МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 1999. – С. 115-126.
18. Зер Х. Ведение в востановительное правосудие// Правосулие по делам несовершеннолетних. Перспективы развития. Вып.1.– М.: МОО Центр “Судебно-правовая реформа”, 1999.– С. 35-40
19. Зер Х. Восстановительное правосудие: новый взгляд на преступление и наказание: Пер с англ.– М.: МОО Центр "Судебно-правовая реформа", 2002.– 328с.
20. Иво Айретсен, Хорвард Зер. Медиация (посредничество) в случаях тяжких преступлений.//Вестник восстановительной юстиции.–2001 – № 31– С.00-00
21. Ковалець В.І. Релігійний чинник як компонент ресоціалізації засуджених// Проблеми пенітенціарної теорії та практики. –.– №3 – 1998.– С. 79-85.
22. Кристи Н. Конфликт как собственность //Правосудие по делам несовершеннолетних. Перспективы развития. – М.:МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 1999. – С. 127-135.
23. Кушнар'ов С.В. Релігійне виховання у контексті пенітенціарного процесу// Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи. Матеріали доповідей та повідомлень міжнародної науково-практичної конференції./ За ред. І.В. Козубовської, І.І. Миновича. –Ужгород: Патент, 1999 – С.406-411с.
24. Лайша Т.Н. Восстановительный поход в социальной сфере// Восстановительный подход в социальной сфере. Теория и практика.– Нижний Новгород: Изд-во Волго-Вятской академии государственной службы,2001.–227с.
25. Маерс Д. Международный обзор программ восстановительного правосудия. – Киев: Пульсары, 2004. – 100с.
26. МакЕрли Ф. Новозеландская модель семейных конференций. //Правосудие по делам несовершеннолетних. Мирская мозаика и перспективы в России. Выпуск 2/ под ред. М.Г. Флямера.– М.: МОО Центр «Судебно правовая реформа», 2000.–С 40-71.

27. Максудов Р. Восстановительное правосудие – мировоззренческий горизонт ювенальной юстиции – взято з диску “Архив МОО Центр “Судебно-правовая реформа”, 2003.
28. Максудов Р., Флямер М., Грасенкова А. Институт примирения в уголовном процессе: необходимость и условия развития// Мир психологии.– № 2 (14) –1998 – С.151-168.
29. Марк Грозенхейзер Медиация жертвы и правонарушителя: правовые и процедурные гарантии. Эксперименты и законодательство в судебной практике некоторых европейских стран //Вестник восстановительной юстиции.– №5 – 2003– С. 70-78.
30. Марти Прайс. Сравнивая различные модели программ примирения жертвы и правонарушителя.– взято з диску “”
31. Нильс К. Плотность общества: Пер с норвежского – М.: РОО “Центр содействия реформе уголовного правосудия”, 2001. – 140 с
32. Посредничество в уголовных делах. Рекомендация № R (99) 19, принятая Комитетом Министров Совета Европы 15 сентября 1999 года и пояснительные заметки// Вестник восстановительной юстиции.– 2001.– №2.– С. 86-103.
33. Радов Г.О. Формування духовності засуджених у контексті пенітенціарного процесу // Проблеми пенітенціарної теорії та практики. –№3.– 1998.– С. 39-48.
34. Рената Уинтер. Альтернативы //Правосудие по делам несовершеннолетних. Мировая мозаика и перспективы в России. Сборник статей в 2-х кн. /Сост. М.Г. Флямер – М.: МОО Центр "Судебно-правовая реформа", 2002 –187с.
35. Умбрайт М Малолетние правонарушители встречаются со своими жертвами. Влияние медиации в Альбукерке штат Нью-Мексико – взято з диску “”
36. Умбрайт М. Гуманистический подход к посредничеству в разрешении конфликтов: путь преобразования, путь миротворчества// Вестник восстановительной юстиции.–№ 3.–2001– с. 000–000
37. Флямер М., Максудов Р. Организация социальной работы и программ восстановительного правосудия в работе комиссии по делам несовершеннолетних// Движение за ювенальную юстицию в современной России/ под ред. А.К. Грасенковой.– М.: МОО Центр “Судебно-правовая реформа ”, 2003.– С. 113-151.
38. Флямер М., Максудов Р. Организация социальной работы и программ восстановительного правосудия в работе комиссии по делам несовершеннолетних//Движение за ювенальную юбстицию в современной Росии.– М.: МОО Центр «Судебно правовая реформа», 2003.–С.113-.148.

39. Флямер М.Г. Восстановительное правосудие: от замысла к практической деятельности// Восстановительный подход в социальной сфере. Теория и практика.– Нижний Новгород: Изд-во Волго-Вятской академии государственной службы, 2001.–227с.
40. Barker. The social work dictionary – Washington, DC: NASW Press, 1995. –619p.
41. Bazemore G.. Understanding the Response to Reforms Limiting Discretion: Judges’ Views of Restrictions on Detention Intake // Justice Quarterly – №11 – 1994 – P.429-453.
42. Bergin A.E. Three contributions of a spiritual perspective to counseling, physiotherapy and behavioral change // Counseling and Values – № 33 –1988 – P. 21 – 31.
43. Blackstock M.D. Where is the Trust? Using Trust-Based Mediation for First Nations Dispute Resolution // Conflict Resolution.– №1– 2001.– P. 9-30.
44. Butler J.K. Trust Expectations, Information Sharing, Climate or Trust, and Negotiation Effectiveness and Efficiency //Group and Organization Management – №3 – 1999. – P.217-239
45. Close H.T Forgiveness and responsibility: A case study // Pastoral Psychology – № 21 – 1970 – P.19-25.
46. Dave Gustafson, Sandi Bergen Promising models in restorative justice. A report for the Ministry of Attorney General of B.C. Fraser Region Community Justice Initiatives Association. – взято з диску “Архив МОО Центр “Судебно-правовая реформа”, 2003.
47. David Kelley, “Stalking the Criminal Mind: Psychopaths, ‘Moral Imbeciles,’ and Free Will,” *Harper’s*, August 1985
48. Enright R.D. The Human Development Study Group. Counseling within the forgiveness triad: On forgiving, receiving forgiveness, and self-forgiveness // Counseling and Values – № 40 –1996 –P. 107-126.
49. Feld B. The Criminal Court Alternative to Perpetuating Juvenile in Justice.//The Juvenile Court: Dynamic, Dysfunctional, or Dead? – Philadelphia: Center for the Study of Youth Policy,1993 –. P. 3-13.
50. Govier T. Social Trust and Human Communities. – Kingston, Ont.: McGill – Queen’s University Press, 1997.– 327с.
51. Ignatieff Michael. Imprisonment and the Need for Justice. Звернення до Канадського конгресу з кримінального правосуддя в Торонто 1987 року. // Liaison. – № 1 –1988.
52. Kiel D.V. I’m learning how to forgive // Decisions. – № 2 –1980 – P. 12 – 13.
53. Lawrence R. Reexamining Community Corrections Models // Crime & Delinquency :№ 34, 1991 – P.449- 464.

54. Meeting the Challenges of Introducing Victim-Offender Mediation in Central and Eastern Europe: final report of AGIS Project.// AGIS – 2003- P.46
55. Neblett W.R. Forgiveness and ideas // Mind – №11(83) –1974 –P. 269-275.
56. North J. Wrongdoing and forgiveness // Philosophy – № 4 (62) –1987– P 499 – 508.
57. Prais M. A Victim Offender Mediation Model of Neutrality.//VOMA Quarterly.– 1996. – №1(7) – P. 34-47.
58. Price M. Punishment: What's in it for the Victim? A Restorative Justice Discussion for Crime Victims and their Advocates.– [Cited 2001, 12 July] – Available from: <<http://www.vorp.com/articles/punish.html>>
59. Umbreit Mark S, Greenwood J. Guidelines for Victim-Sensitive Victim-Offender Mediation//Restorative Justice Through Dialogue – 2000–№4 – [Cited 2003, 9 October] – Available from:<http://www.ojp.usdoj.gov/ovc/publications/infores/restorative_justice/96517-gdlines_victims-sens/welcome.html>
60. Wright M. Restorative justice: from punishment to reconciliation. The role of social workers. – Взято з диску “Архив МОО Центр “Судебно-правовая реформа”, 2003.